

4 (57.03)
231

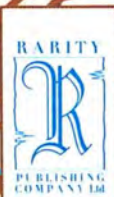
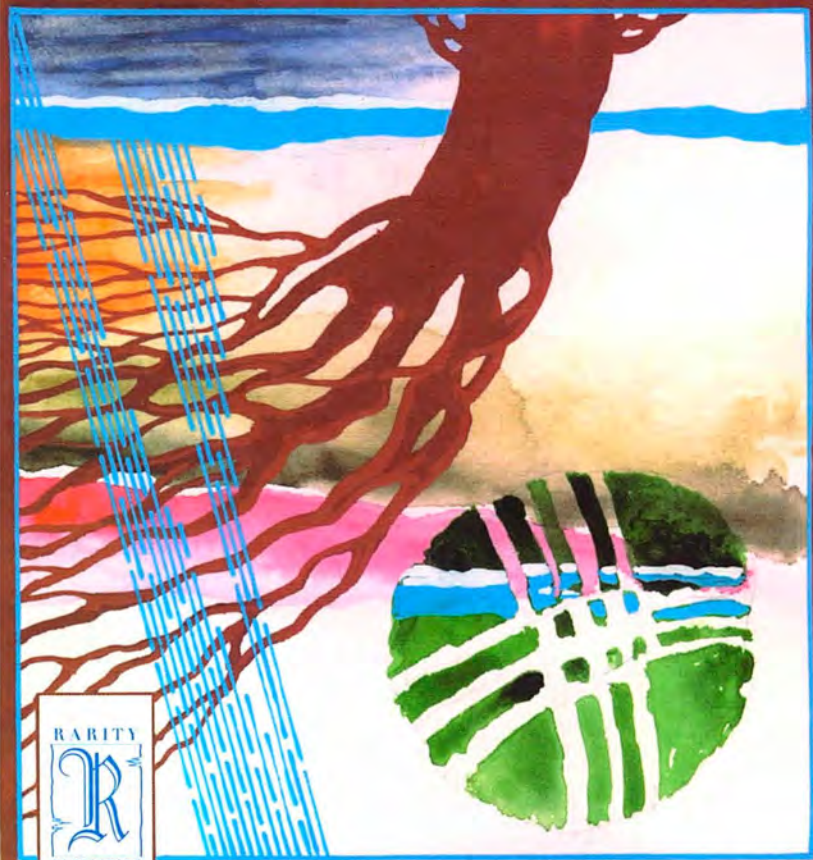


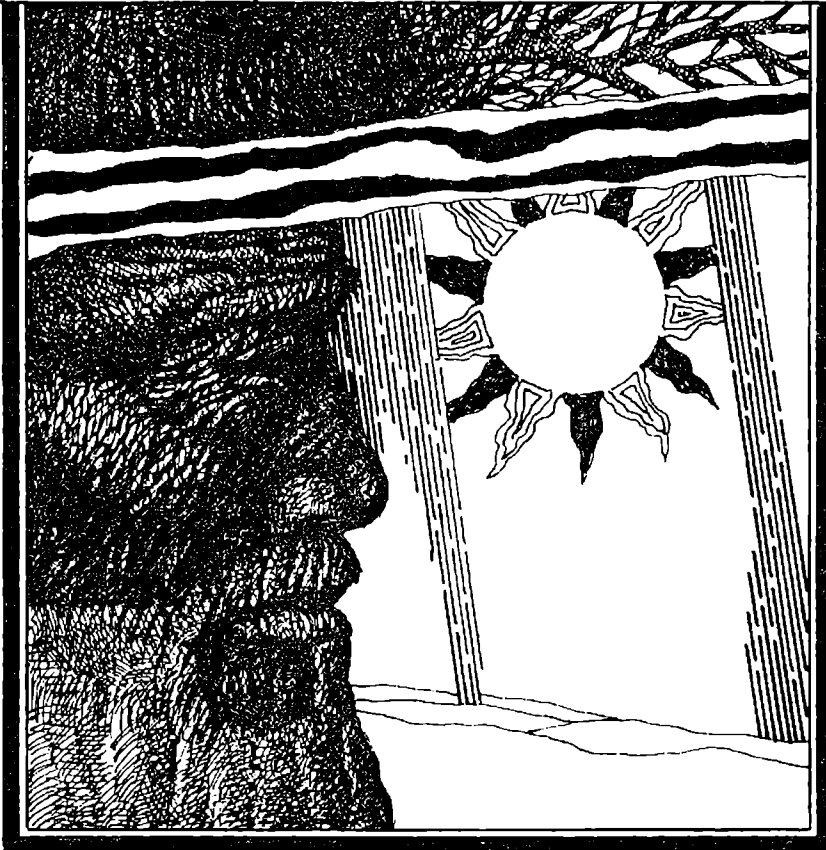
Қазақ
прозасы
қазынасынан

35519

Тобық
ЖАРМАҒАМБЕТОВ

Отанды







Қазақ
прозасы
қазынасынан

Тобық
ЖАРМАҒАМБЕТОВ

Отанды



Әңгімелер мен хикаяттар

RARITY



PUBLISHING
COMPANY LTD

Тобық Жармағамбетов

ОТАМАЛЫ

Әңгімелер мен хикаяттар

**Алматы
«Раритет»
2002**

Тобық
ЖАРМАҒАМБЕТОВ

Отанды



Әңгімелер мен хикаяттар

ББК 84(5Каз)

Ж31

Редакция алқасы:

А.П.Баранов (төраға), Ә.Асқаров,
Ш.Мұртаза, З.Я.Тен, С.Асылбеков,
З.Серікқалиұлы (жауапты шығарушы).

Құрастырған Есенбай Дүйсенбайұлы

Жармағамбетов Т.
Ж31 Отамалы. Өңгімелер мен хикаяттар/Құраст. Е.Дүйсенбайұлы. Алғысөзін жазған З.Серікқалиұлы. — Алматы: «Раритет», 2002. — 212 бет.

ISBN 5-7427-0197-7

35519

Өмірден ерте өткен жазушының өз уақыты мен тұтас бір ұрпақтың ғұмырнамасын өзек еткен «Жан», «Қара жаңбыр», «Қызыл ай», «Қарала сиыр» т.б. өңгіме-хикаяттарында шынайы шындықпен нәрленген нәзік мұң, сәулелі романтика өлеңдей егіз-қатар өріліп отырады. Ішкі лирикалық иірімінің өсер-қуаты жөнінен бұл жинаққа енген туындылардың қай-қайсысы да прозадағы поэзия іспетті.

ББК 84(5Каз)

Ж 4702250200-00
413(05)-02

ISBN 5-7427-0197-7

012

© «Раритет» БК, 2002
© Бездірген А.Тіленшиев, 2002

А. С. УРК ИНОБЛ.
ИЗДАТЕЛЬСТВО

«...Жыл сайын қыс ызғары жұмсарып, жер жалаңаштанған кезде қайта соққан үскірік жел кең жазықпен қуып әкеліп еске түсіретін ел аузында бір аңыз бар. «Қаптай жасаған қар қиыршықтарының әрқайсысында осы аңыздың мұз боп қатқан түйіршіктері ұшып жүреді. Сол кездерде аңыздың әлсіреп жеткен зар-шері кең даланы көктемгі тұмандай бүркеп кетеді. Бұл мұң біресе жазыққа жайылып, біресе бұлтқа сіңеді. Биік құздың басынан жел болып құлап, сай-салаға тығылады. Өзен бетінде шыны толқын болып ойнайды. Жер үсті, аспан асты жүрек зарына толып, төбелердің баурайын қайғы шарбысы қаршап алады».

Қазақстанның сонау қиыр батысынан — Ақтөбеден жазатын Тобық Жармағамбетов дейтін бір талантты жсігіттің халық аңызы негізінде туған «Отамалы» әңгімесі осылай басталады; аза бойыңды тік тұрғызып, оқушыны бірден баурап алады.

Ертеде, қазақтың құлазып жатқан құқыл саласының көне бөктерінде — әр төбенің астынан суырылып шығатын үскірік боран мен жалаңдаған жұттың өтінде, табиғаттың өзі табыс еткен жоқшылық пен зар-мұңды талшық қылып, жастанып, ұрпақтар маңдайына жазған мұраны бағып, бір адам жарық дүниенен дәмдес болыпты. Оның атын Отамалы дейді. Отамалы қойшының сол өмірі енді жас жазушыға, міне, ата-бабалардың сонау бір өткен азалы тіршілігінің әлеуметтік сыпатын ашуға көп мүмкіндік берген.

Халық қасіреті — халық өнерінің әуені, аңыз сарыны жалаң қайталанып қана қойған жоқ, бүкіл бір дәуірдің бетпақ жүзін бір аударып тастаған, адамгершілік атынан ауыр үкім оқыған телегей-теңіз сырға айналып кетті. Кең әлем көпсінген, кең әлемге сыймаған жұдырықтай өмір, мұңға батып буланған көз жасы, қарс айрылған көңіл, түтеп, жарылып кетейін деп тұрған ашу, кек, ыза, арпалыс, адам рухының ұлы жеңісі — бір әңгіменің бойында қаниама дәру.

Отамалының байырғы тіршілігі — шыр етіп жерге түскеннен бері көріп келе жатқан бәз-баяғы өмірі — ішегін тартып, иапыраштана батқан әзәзіл күннің сұрықсыз өңінен басталды. Отамалы басын шайқайды. Бір сұмдықты тағдыр өзі жоралғы қылып кеткендей. «Кешке қарай қарға ұясына кірмей ұзақ ұшыты... Ертең күн суық болады, бүгін түн суық болады». Отамалы осы түнде қой жаюдан біраз қашықтап көріп еді. Бірақ оны түсінетін, оның сөзіне құлақ асатын бұл жалғанда тірі пенде жоқ екен.

Отамалы үлкен ойға шомды, түнеріп қалды; көпке дейін үндеген жоқ. Бай зілін, бай әйелінің қаһарын бар болмысымен, көкірегімен тосып алды да, қараңғы лашығына келіп, шақпақ таспен ең соңғы үмітін жасақты.

Жалғыздық — Отамалыға тағдыр теліген сый. Ата-анасы, жары да, әлдилеген баласы да — көз ашқаннан бері көріп келе жатқан осы от басы, ошақ қасы. Онда өзінен басқа іліп алар ештеңе де жоқ. Оны мүсіркейтін, оны түсінетін қос пенде — тек қасындағы иті мен көктегі қарлығаш ғана.

Отамалы ошағының үш бұтағымен қоштасып, ата-бабаның арам мүлкі — бір қора қойды алдына салды да, қап-қараңғы түннің сұп-суық қойнына сіңіп кете барды.

Бір сұмдықтың жиегі сыздықтап көтеріліп келе жатты. Бір төбенің баурайында ызғырық, долы алақұйын Отамалыға лап қойды. Жел шекпеннің етегін түріп, көкірегінен өтіп кетті. Жердүниені қарлы боран орап алды. Отамалының алдындағы ата-баба мұрасының ойран-топырын шығарды.

Қарлы құйыннан жылт етер саңылау іздеп, Отамалы көп қойымен ыға берді, ыға берді. Найза бұришақ еңсесін басып, ығына қонып алды, бірте-бірте өрмелеп келіп сақалына жабысты. Әлем өзгеріп кеткен. Таныс төбелер бетін бұркеп, көп қылмысқа куә болмайын дегендей, теріс қарайды. Бізылдаған, ысқырған элем-тапырық, аласапыран дүниенің ортасында жұлқысып, арпалысып Отамалы келеді.

Отамалы күнімен ықты, түнімен ықты. Ішін аяз қарып, аштық бүріп барады. Бірақ ащы өмір тұздығымен суырылған көнтері адам әлі келеді сүйретіліп. «Жер бетінде өскен бір бұта тыныш қалған жоқ, бәрі де иіліп, бүгіліп, зарлап жатыр». Отамалының алдындағы мүлкі тоз-тоз болды.

«Алда бейшарам-ай! Сорлым-ай! Жарықтығым-ау, енді не істейін». — Бұл Отамалының қатты дағдарғаны. Көз жасы үсіген бетіне мұз боп қатып қалды. Көкірегін кек кернейді. «Ашқарақ жауыз! Қарғыс атқыр!» — Өмірбақи қой аузынан шөп алмайтын момын Отамалы, тағдыр дегеніне қарсы тұрып көрмеген Отамалы бұл ащы уытты өмірінде бірінші рет Жапан байға арнап айтты. Шорт жарылды.

Бірақ тағдыр деген қатал. Іші салбырап жаппай қоздаған қойлардың бауырындағы шала-жансар жап-жас өмірді жалап-жұқтап боран тілі зыр қағады. Отамалыны өлім халіне алып келіп, саусақтарына жан тапсыртып, екі аяқтан айырып, біраз сілкіп-сілкіп алды да, ыстық құмды кешкендей жалаң аяқ, жалаң бас тентіретіп жіберді.

Осыншама жұртыны, бұйығы адамның бойында қанишама алапат қайрат бар. Отамалы долы боранмен ғана емес, мейірімсіз тағдырдың өзімен жағасынан ұстап арналысты. Өмірінің ақтық сәтінде адамдық, пенделік үлкен құдіретін көрсетті. «Қайда-сың, тас жүрек! Буындырайын! Тоқтаңдар, иттер, тоқтаңдар!» — Желге қарсы қанатын жайып, Отамалы ұшып түсті. Бұл оның соңғы айбары, көкірегі қарс айырылған соңғы жалыны, өліктей бозарып өткен өмірге ұлы қарсылығы.

Көз алдында көп елес: жылт етіп өшкен үміті, қайран қазан-ошағы. «Мұрт дейтін жақсы жанады екен ғой» деп ойлайды Отамалы. Бай орнында бір уыс күл қалды. Отамалы аң-таң. Бү да бір көңілге медеу, қайтсін.

Арманда кеткен әлдебір адамның қабірінің басында оны табиғат өзі жарық дүниеге табыс еткен қалпында, үстіндегі жалба-жұлба шоқпымтан шешіндіріп алды да, басын желге қарсы қаратып, иманын оқыды.

Бірақ Отамалының тек жүрегі ғана тоқтады, ал рухы өлген жоқ, ауыздан-ауызға тарап, аңызға айналып кетті. Оның есімін халық өз көкірегінде сақтап қалды. Сол бес күндік боранды ел-жұрт «Отамалы», «Бес қонақ» немесе «Құралай» деп атайды. Жыл сайын қар кетіп, жер бедері жұмсарған кезде қайта орылып соғатын ызғырық жел осы аңызды еске салады.

«Отамалы: «Тоқтаңдар, иттер!» — деп айқайлап құлап түскенде, қарлы боранның омыртқасы күрт сынғандай жерге солқ етіпті де, тұншығып өліпті. Жел бойындағы бар күшінен айрылып, сай-салаға сіңіп кетіпті. Күн қайта шығып, қарларды әп-сәтте ерітіп жіберген. Ал түнде Жетіқарақшы мен Темірқазық қайтадан орындарына келіп, бұрынғыдай селкілдемей, берік тұрып алыпты. Қойлар баурайда өскен қызғалдақтарға қозыларын жайып, кең даланың төсінде мәңгі-бақи қалып қойыпты».

Аңыз, міне, осылай азаматтық үлкен түйінмен бітеді. Бүкіл шығарма тұнып тұрған ой, образ.

Бұл әңгіме не үшін керек? Бұл әңгіме ата-бабалардың өткен өлмеші өмірін, ауыр азалы тіршілігін танып, түсіну үшін керек.

Бұл әңгіме бүгінгі бақытты бағалай білу үшін керек!..»

Зейнолла СЕРІКҚАЛИЕВ,
Жас жазушылардың «Таңғы шық»
жинағына алғысөзден, 1964 жыл.

Сөз болып отырған тек «Отамалы» аңыз-хикаяты ғана емес, қырыққа жетпей арамыздан қыршын кеткен (1973) ғажайып қаламгердің бұл алуандас талай шығармалары («Ақ жауын», «Бәйтеректің жас шағы», «Сентябрь түні» т.б.) заманында жұртшылықтан, әдеби сыннан лайықты бағасын алғаны белгілі. Алайда рухани мәдениетімізді байытқан осындай суреткер-жазушының әдебиетіміз кеңістігінен айқындалар орны, өзіндік ерекшелігі әлі күнге дейін жан-жақты, жете зерттеліп, ғылыми зерделене қоймағаны өкінішті-ақ. Мәңгілік мұраның бір бөлігін ғана қайталап жариялау арқылы біз бүгінгі ұрпақтың – оқушылардың жаңа буыны назарын аударуға белгілі бір дәрежеде жолашар бола алармыз деген үміттеміз.

ҚАРАЛА СИЫР

Ауылдың ең шетінде жарқабақ басында тұрған қыстаудың түрі тым жүдеу. Алыстан қарағанда мал тапаған ескі кенен сияқты. Тышқанның ініндей үңірейген үш қара тесік терезе есебінде. Есік алдында ескі самтықтан тұрғызылған ашық аула. Оның ішіндегі шөптің жанында бір қарала сиыр байлаулы тұр. Неге екені белгісіз, екі мүйізі қалың шоқпытпен оралып, таңып тасталған. Бейне басына кішігірім қаңбақ іліп алған сияқты. Қора жанында сорайып тұрған ұзын діңгектің басына ескі қаңылтыр шелек төңкеріліпті. Ол көктемгі суырма желдің әсерімен аласұра даңғырлайды. Ағаш басынан босануға әрекет қылады. Кейде ол дегеніне жетіп қалғандай-ақ, тап ұшар басына көтеріле береді де, бірақ артынан әлсіреп барып, қайта төмен құлайды. Шелек дауысы жел дауысынан да, қыстау маңайын қаптай өскен жалаңаш шидің ызылынан да аянышты, мұнды.

Қыстау үстінде төмен ұшқан жыртық бұлттар.

Кенет жансыз қыстаудың есігі шықырлап ашылды да, ішінен қырықтар шамасындағы мығым денелі, қара мұртты еркек шықты. Қолында құс мылтығы бар.

Бұл Малдыбай еді. Қожайынын көрген қарала сиыр мөңіреп жіберді. Қара мұртты көңілі толған кісіше сиырына қарап бір жымыып, мұртын сипап қойды.

Малдыбай әкеден туғалы қарыны тойып ас ішіп, көркейіп киім киген адам емес. Әйелімен екеуінің қолынан құрық пен көген, күрек пен шелек кетпесе де, өздерінің желісіне қотыр бұзау, я тышқақ лақ байланбаған болатын. Екеуінің де күні бай есігінде өтумен, бай малын бағумен келеді. Малдыбай деген атын да тағдыр әншейін мазақтап қоя салған сияқты.

Мінеки, сол Малдыбай ойда жоқта малға ие болды. Еңбегі үшін байдың бірер мал берермін дегеніне біраз уақыт болып

қалса да, айтқанын орындамай жүр еді, жақында осы қарала сиыр Малдыбайдың қорасына байланды.

Қарала сиырдың сүттілігі ауылға аңыз болып кеткен. Соны бай жалшысына беріпті дегенді естігенде жұрттың көбі таң қалды. Бірақ сиырдың айыбы да бар болатын — ол өте сүзеген-ді. Малдыбай алардың алдында ғана байдың бәйбішесі мен бір жалшыны жарып кете жаздаған. Бірақ Малдыбай онысын елең ете қойған жоқ, өйткені қарала сиырды қақпайлап, жөнге жүргізетіндердің бірі — өзі. Сондықтан ол жұрт не десе, ол десін, сиыр алғанына қатты қуанып, көтеріліп қалды. Малдыбайдың бұған қуанатын тағы бір реті бар. Осы қыстаудың бір жағында отырған ауру інісі мен оның бала-шағалары үшін де сиыр қуаныштың көзі болды. Өкпе ауруынан қыстай әлсіреп, жүдеп шыққан інісі көктемге қарсы ауызы аққа тиіп, оңалайын деді. Малдыбайдың әйелі мен келіні сиырға кезектеп шөп тасып әкеліп, қора жылытып, астындағы көңін ауыстырып, жатпай-тұрмай еңбек етеді. Соларға жазатайым бірдеңе қылмасын деп, сиырдың мүйіздерін шоқпытпен таңып тастаған да Малдыбайдың өзі.

— «Möhh!».

Қарала сиыр осы мезетте тағы бір мөңіреп жіберіп, шоқып оралған мүйіздерін бұлғаңдатып қойды.

— Жануар су ішпеген екен ғой! Суарып келейін, — деп, ол сиырға жақындай бергенде, артынан жас баланың жіңішке даусын естіді:

— Ағам сені шақырып жатыр! Келіп кетсін дейді!

Бұл інісінің жеті жасар ер баласы екен. Өзі есік алдындағы көктайғақ мұзда жалаң аяқ тұр. Бөшпайлары қызарып кетіпті. Малдыбай зілсіз зекіріп жіберді:

— Кет әрмен! Қыстауға кір! Мен осы сендерге жалаң аяқ жүрме деп қашанғы айтам, жүгірмектер! Бөшпайыңды қырқайын ба, осы?

Бала ауызын қисаңдатып, Малдыбайды мазақтап, кетпей тұрып алды.

— Мен саған көрсетейін-ай, — деп, Малдыбай күрегін көтере оған қарай ұмтылып қалып еді, сықшылықтап тұрған бала үйге зып берді. Малдыбай өзіне көңілі біткендей мұртынан бір жымып алды да, інісінің үйіне беттеді.

Есіктен кірер жерде босағаның омырылып, құлайын деп тұрғанын байқады. Шамасы, күздікүнгі қара суықта сыланып, дұрыс жымдаспай қалған болу керек, енді көктемде суланып, құлап түсейін деп тұр.

Бөлме іші сасықтау және қаракөлеңке екен. Ортада ескірген ақ киіздің үстінде басын терезеге беріп інісі жатыр. Оның маңайында ірлі-уақты үш-төрт бала ойнап жүр. Жа-

дағы есік алдындағы жалаң аяқ әкесінің артына тығылып қалыпты, тек ақ дамбалының бір шеті ғана көрінеді. Шама-ы, күлкіден жарылайын деп жатқан болу керек, иығы дір-дір етеді. Малдыбай кіріп келгенде келіні жайпақ қара қазанды сырғышпен тырналап жатқан; қайнағасын көріп жұмысын жоқтатты.

Малдыбай қазандық маңындағы ескі самтықтың үстіне келіп отырды. Інісі ернінің ұшымен амандасты да, төбеге қарап жата берді.

— Халың қалай, қарағым?

— Жаман емес...

Әңгімеге келіні араласты:

— Бір айдан бері сүт болғалы оңалып келеді. Бірақ әлде де ішіңкіре, әсіресе айраннан ішіңкіре десем, тыңдамайды. Енді көк иісі шығып кетпей тұрып, әлденіп алу керек қой...

Інісінің артына тығылып жатқан бала басын көтеріп түрегелді де, Малдыбайға:

— Ал, көрсетші, көрсетші, ал! — деп шиқ-шиқ етіп күліп, қайта жасырынып қалды.

Інісі бірдеңе дейін деп келе жатыр еді, жөтеліп қалды.

— Кха-кхһа! Кхх-ха!.. Я... мен бір жылма жасаттырып ішейің деп... едім. Өткен жылы қатты құлағанымда содан тәуір болғанмын... көк шығып кетпей, азғантай сары май жинасаңдар...

Малдыбай мылтығының құндағын сипап отырып:

— Жақсы! — деді. «Көп болса, аздап бала-шағаның аузын тия тұруға тура келер» деп ойлады ол тағы.

— Сосын мен... жазылып, аяғыма тұрсам, жазда байдың жылқысына кетермін. Көшкенде бізді тастап кетпесін, соны айт. Менің орныма Қарақамыстағы Мұнайдың Жұбанышын алам деп жүрген көрінеді.

— Жақсы...

Бұл жолы Малдыбай «жақсы» деп әшейін айта салды. Өйткені інісі оңалған күнде де, күзге дейін жұмысқа жарамайды. Одан ерте қосылса, қайта жығылуы ықтимал.

Малдыбай түрегеліп, есікке беттеген күйінде:

— Кешке дейін су жылытып қоярсың, босаған құлайын деп тұр екен, сылап берейін, — деді келініне. Сосын тағы да мұрнының астынан:

— Мен ши жақтан қоян-қопсы қарап келейін, — деп шығып кетті.

Ол мылтығын асынып, қолына таяқ алды да, қарала сиырды байлауынан шешті. Сиыр мүйіздерін шайқап, айбат шеккісі келіп еді, Малдыбай оны таяқпен жасқап, сайдағы құдыққа қарай жетектеді. Жер бетіндегі қар көктемнің алғашқы жылуына ерігенмен, артынан қара суық түсіп, қатып қал-

ған — маңай көктайғақ. Малдыбай мен сиыр аса сақтықпен төмен түсіп келеді.

— Шәйт, әй!

Сиыр ұмтыла бергенде, Малдыбай ауыр таяғымен түмсығынан салып өтті. Бірақ ұруын ұрғанмен, жануарды ішінен аяп қалды. Сонысына кешірім сұрағандай, өзі сиырмен күбірлесіп сөйлесіп келеді:

— Қайт дейсің енді! Ұрмасқа болмайсың. Таяғым қатты тиіп кетсе, жануарым, ренжімей-ақ қой. Бәрі өзіңнен. Әй-әй!! Ана қарашы, әлде де қоймауыңды! Шелектей басыңда шақшадай ми жоқ-ау!

Малдыбай баурайдан түсіп, құдықтың жанына келді. Құдық жыраның қақ ортасынан қазылған екен, бұ жерден үй көрінбейді. Жел де жоқ. Тек аспанда көшіп жатқан бұлттар көрінеді. Ол қауғаны құдыққа саумалап түсірді де, кішкентай астауға су алып құйды. Қыстау жақтан шелектің даңғыры естіліп тұр. Сиыр шөлден өліп қалған екен, бірден бассалды. Малдыбай суды үшінші рет құйғаннан кейін, осыған қанарсың дегендей, қауғаны орнына алып қойды.

Сиыр танауы пышылдап сіміріп жатыр. Малдыбай мылтығын иығына жайластырыңқырап қойды да, аспанға қарады. Бұлттар манағыдан да қоюланып, жиіленіп, төмендей түскен екен. Тіптен қол созым жерден ұшып жатқандай. «Қар жаумаса, не қылсын. Нағыз көктайғақ сонда болады. Мұндай кезде қояндар кеуектерінен көп шықпайды, тек үстінен дәл түсіп үркітпесең...» — деп ойлап тұрғанда, оны бел тұсынан ауыр бірдеме түйіп қалды. Малдыбай қалай ұшып кеткенін де сезбей қалды. Есін жинағанда көргені — шоқпыт ораған мүйіздерін төсеп, қарала сиыр төніп келеді екен! Малдыбай асылы қайратты, қажырлы және тез адам еді, жан-дәрмен атып тұрды да, иығынан мылтығын суырып алды. Сиыр сөл қаймыққандай, әжірейіп тұрып қалды. Енді байқады, жаңағы қолындағы таяғы астаудың ар жағынан ұшып кетіпті, сиырдан әрі жатыр.

Малдыбай ауырған белін уқалай тұрып, қарала сиырды жылы сөзбен жібітпек болды:

— Қарағым-ау, мұнша саған не болған? Қабырғамды сындырып кете жаздадың ғой! Жазатайым...

Қарала сиыр Малдыбайдың сөзін аяқтатпай, тұра ұмтылды. Малдыбай оны мылтықтың дүмімен кеңсірік тұсынан бір сойды. Шанышқы тиген балықтай қайқаң ете қалған қарала иыр бір жағына бұрылып кетті. Істің қиынға айналғанын сезген Малдыбай жыраның түбіне қарай қашты. Себебі, жыланың түбі аласа, адам бойындай ғана болатын. Ойы — содан әкіріп шығып, құтылып кету. Сиыр жыраның ол жерінен зарғып шыға алмайды.

Артына қараған Малдыбай өзін өкшелеп келіп қалған сиырды көрді.

– Атам!

Ол мылтығын кезеп тұра қалды. Сиыр қатты дауыстан қаймыққандай тоқтап қалды. Бірақ мүйізін тынымсыз шұлғып, айбат шегуде. Малдыбайдың тон кеудешесін кигені абырой болған екен, жаңа бүйірден соққанда осының арқасында ғана жаны қалды. Ол мүйізді бұдан да гөрі қалың шоқытпен орамаған екенмін деп өкінді.

Малдыбай қапы қалмайын дегендей оң қалғасында бөлек тұрған қасқыр ататын ірі бытырамен оқталған оғын алды да, мылтығына салды. Сиыр бұған таңқала қарап қалыпты.

Үнсіз тыныштықты алдымен Малдыбай бұзды. Ол ептеп шегіншектеп, жыраның түбіне жүре берді. Сиыр біраздан соң, осы мен неғып орнымда қозғалмай тұрмын дегендей, өкіріп барып, Малдыбайға атылды. Малдыбай тез бұрылғандығының арқасында ғана шоқыт мүйіздерге ілінбей қалды. Сиырдың өтіп кеткенін пайдаланып, ол енді құдық басында қалған таяққа қарай жүгірді. Бірақ үш-төрт қадам аттамай-ақ тоңқалаң асты. Арт жақтан екпінмен соққан қарала сиыр омыртқасын үзіп жібере жаздады. Малдыбай меңзең болып орнынан әрең тұрғанда, сиыр үлкен шеңбер жасап құдықты айналып, осылай қарай қайта тайраңдап келе жатыр екен. Ол жыра түбіне қарай қайта жүгірді. Сиыр осы жеткенінде Малдыбайды бөкседен соқты. Ол қайқан өтіп бір жағына ұшып түскенде, қолындағы мылтығынан айрылып қала жаздады. Қарала сиыр кезекті жұмысын бітіргендей, құдық жаққа тартты.

Сиыр енді құйрығын көтеріп алып үнсіз шапқылап, құдықтың маңын қорыс қылып жүр. Малдыбай жыраның түбіне жетуге жақындап қалды, бұрынғыдай жүгіруге де әл жоқ, аяғы ақсап қалыпты. Соңғы рет сиыр маңдай тұсына келе бергенде, мылтықтың шүріппесін басып қалып, жұмысты біржола бітірейін деп ойлады да, бірақ артынан саусағын тартып алды. Осы соққы Малдыбайға ауыр тиді, – сиыр кеудеден түйген екен, орнынан тұра алмай қалды. Өкпесі қысылып, демі тарылғандай. Жүрегі де қатты-қатты соғып, басы айналып кетті.

Қарала сиыр Малдыбайды бір құлатқан сайын кең шеңбер жасап, құдықты айналып шауып келеді. Көптен байлауда ұсталып, іші пысқан ол еркін бой жазып алғысы келгендей елiре көсіледі. Аяқ астындағы қарда бір табын мал өткендей із жатыр. Ол соңғы соққыдан әрең көтеріліп, есін жия бергенде, сиыр өзінің шеңберін аяқтап, жақындап қалғанды. Малдыбай бұл жолы әдіс-айлаға көшті. Сиыр тап қасына

келіп қалғанша селк етпестен тұрды да, кенет бір жағына жалт бұрылды. Басымен жер сүзе жаздаған сиыр зымырап өте шығып, қайтадан құдыққа қарай қиыстады. Ол жаздан бері екі-үш ескі қаңбақ жатқан жыраның түкпіріне жетіп қалды. Бірақ денесі едәуір ауырлап, аяғы алдыртпай тастаған екен, онша қатты жүргізбеді. Дегенмен, әлді адам ғой, сиыр қайта айналып келгенше, ол жыраның ернеуіне жетті. Енді бір секіріп ернеуге қолын іліктірсе, шығып кетпек. «Сиырды артынан ауыл болып ұстап алармыз» деп ойлады ол. Бірақ жыраның ернеуі Малдыбай ойлағандай төмен емес екен. Алғаш қарғығанда, шамасы әлсірегендіктен болуы керек, қолы жетпей қалды. Екінші рет күш жинап секіре бергенде, арт жағынан бір қара күш кеудесін жарға сығып жіберді. Ол жансыз заттай қаңбақтың бірінің үстіне дүрс ете қалды. Тек көзіне шалынғаны құйрығын көтеріп алып, тұқайлары аспанға қараша, құдыққа қарай асып бара жатқан қарала сиыр болды.

Малдыбай күйіп кетті де, мылтықты алақанына сарт еткізіп төсей қойды. Маңдайына суық тер шапшып шықты. Денесі алау отқа жанып, миы ұршықтай зыр айналып барады.

— Атаңа нәлет! — деп боқтап жіберді ызадан. Бұрын сиырына мұндай қатты сөз айтып көрмеген еді. Сосын жарға сүйеніп, теңселіп тұрып қалды. «Құрысын, болмас, атып тастайын» деп бекінді ол.

Сиыр бұл кезде құдықты айналып, басын бері бұрған еді. Мөңірмей, дыбыс шығармай, тек тұқайлары сарт-сұрт етіп шауып келеді. Бейне аяқтарына он шақты күміс қоңырау байлап алғандай. Құйрығын сөл көтеріп артқа еркін тастаған. Онысы жауға шапқан батырлардың найзасының үкісінше желбірейді. Малдыбай қолы дірілдеп мылтығын көтерді де, қарала сиырдың маңдайын іздеді. Қарауылға әуелі шоқпыт ілікті. Ол қолдың қозғалуынан ба әлде сиырдың шабысынан ба, бір төмен, бір жоғары секіріп, қарауылда тұрмады. Сосын Малдыбай мылтығын сөл төмен түсіріп, қолын демалдырып алды да, маңдайға дәлдеді. Маңдайының қақ ортасындағы дөңгелек ақ ноқат көздеуге жақсы екен. Мінеки, ол қарауылға берік ілінді. Бұл кезде сиыр тіпті жақындап қалған еді. Жыраның төбесінде ойнақтаған желдің дыбысы естіледі. Алыстан шелектің әлсіз даңғыры жетеді. Малдыбай шелек дауысын естігенде үй іші есіне түсіп кетті. Үйдегі екіқабат әйелі, баласы (оның алты жасар бір баласы ғана бар еді), ақырында інісі, оның балалары көзінің алдына тұра қалды. Әлгі жылма деген сөзі құлаққа ап-анық естіледі! Мына жақындап келе жатқан, мына қарауылға ілініп тұрған ақ ноқат — сол жылма... айран, сүт, ірімшік, құрт, балаларының бетіндегі қуанышты күлкі ғой! Солардың өмірі! Інісінің өмірі! Өлейін деп жат-

қан жерінен тұрғызып алған осы сиыр емес пе еді?! Ендігі үміттің бәрі де осы сиырда.

Оның мылтық ұстаған қолы төмен түсіп кетті.

Қарала сиыр шауып келе жатыр.

Малдыбайдың көзіне жылма елестейді. Жайпақ қара қазанның ортасына дейін құйылған май бүрқылдап қайнап жатыр. Бетінде көпіршіген ақ көбігі. Жылма ішіп отырған ауру інісі... Алғысқа толы көз жанарың Малдыбайға аударады. Інісін ажалдан алып қалу мұның міндеті ғой. Сиырды атып өлтіру – ауру інісін өз қолымен өлтіру деген сөз. Осылардың қамыққанын көрмейін деп, жұмыс істегенде де Малдыбай жан-тәнін салып бағатын. Енді мына кішкентай бір қатерден қорқып, қарала сиырды атып тастаса, ертең елге не бетін айтады, үй ішіне, ауру інісіне не демек?

Жоқ, Малдыбай қарала сиырды өлтірмейді.

«Малдыбай ондай қояншық емес!» – деп қойды ол қаттырақ, ойын бекіте және өзіне бекем бере түскендей.

Бірақ... қарала сиыр шауып келе жатыр.

Малдыбай не болар екен деп жарға сүйеніп үнсіз күтіп тұр.

«Мүйізі жарға тірелгенше шаба бермек пе! Астапыралла! Өзінің өжетін-ай! Аждаһа сияқты екен, көпір!»

Сиыр жыраның тап шетіне жетіп қалған кезде ғана алдыңғы екі аяғын тіреніп, абажадай боп тұра қалды. Малдыбай да мылтығын қалай көтеріп алғанын сезген жоқ, тұла бойы тітіркеніп, дірілдеп кетті. Қарала сиыр бұл жолы Малдыбайды қорқытқанына мәз болғандай, біраз тұрды-тұрды да, кейін қарай қайта шаба жөнелді.

«Көрдің бе, өлтірмегенім жақсы болған! Сөйте-сөйте желігі басылады ғой» деп ойлады ол. Жырадан жоғарыға шықпақшы болып тырмысып еді, онысынан ештеңе бола қоймады, тіпті бұл жолы қолы манағы топыраққа да жетпей қалды. Денесі бұрынғыға қарағанда әлдеқайда ауырлап кеткен. Әсіресе бүйірі мен кеудесі өзге жеріне қарағанда тызылдап, удай ашып ауырады. Соққының көбі де сол жерлерге тиген.

«Нем кетті, – деп мырс етті Малдыбай, – көгеріп кеткен жерлерімді қас қылғанда ертең тап өзіңнің майыңды жағып жазып алам ғой. Бір-екі жұмада құлан-таза болады. Қап, мана аңқасы кепсе де, азанда қоянға кете бермеген екенмін!»

Малдыбай әншейінде кездесе кететін қаңғырған атты адамдардың біреуі де келе қалмайды-ау деп ойлады. «Бірақ олар жеке тұрған Малдыбайдың қыстауынан не алсын және құдық та бір ит өлген түкпірде. Үйдегі әйелдер біліп, келгенмен, не бітірмек. Қайта олардың өздерін өлтіріп кетіп жүрер. Келмегендері де жақсы. Мендей де емес, оларда қурай сияқ-

ты түк қауқар жоқ қой, мүйізді бір шайқағаннан қалмас... Асылы, мүйізін таңып тастап, ақыл еткенмін».

Сиыр тағы айналып, арбиған мүйіздерін алға тастап шауып келеді. Малдыбай мылтығын созып, алға кезеді. Бірақ бұ жолы қарқыны әлгіндей күшті емес. Баяулау келеді. Дегенмен, түрінде бір сойқандық бар. Жаңағы жеріне жетіп тағы тұрып алды. Малдыбай желімделіп қалған еріндерін ажыратып, сөйлеп көрмекші болды.

– Ойының әлі қанған жоқ па, қояншығым. Сен тентек болсаң да, ақылды тентек едің ғой. Бүгін қоян аулауға жібермей тастағаның не болғаның. Осы үшін өзіңді жақсылап бір сабап алу керек-ау, ө?! Енді мені үйге жіберсейші.

Қарала сиыр тындап тұрғандай түр білдірді. Сосын «жоқ» дегендей мүйізін бір сілікті де, оған жақындай түсті.

– Кет! – деп жекірді Малдыбай.

Сиыр тындар болмады.

Ол мылтығын кезеп, маңдайға тікелеп ұстады.

Қарала сиыр тап берді.

Мылтықтың аузы әуелі ақ ноқатқа тиді де, екпінмен жоғары ыршып кетті. Малдыбай шүріппені баспады, бірақ соның артынша керемет бір күш өзін жарға езіп, сығып бара жатқанын сезуге шамасы әрең келді де, талықсып кетті. Көзінің алдында мыңдаған дөңгелектер, мұнарлар нажағайдай бір сәтке ойнап шыға келді де, тез сөніп, тұңғиық қараңғылық жауып кетті.

...Қанша уақыт өткені белгісіз, ол есін жиғанда, сиырдың мүйіздеріне ілініп тұрғанын көрді. Мылтық артына қайырылып, арқасымен жардың арасында қыстырылып қалыпты. Оның аузы аспандағы көшіп бара жатқан бұлттарға қарап шошайып тұр. Қарала сиыр алдыңғы екі аяғын шірене тіреп алыпты да, шоқпыт мүйіздерін Малдыбайдың кеудесінде берік ұстап тұр. Мүйіздің бірі кеудеден сыпырылып, жарға тіреліпті. Ысырылған ізі тон үстінде беп-белгілі, қара жермен сүйреткен шананың ізіндей. Шамасы, осы мүйіз ысырылып, кеудесін босатқан соң ғана есін жиған болу керек. Екінші мүйіз кеуде мен қолтықтың арасында.

Малдыбай демігіп тұр. Бетін суық тер жуып кеткен. Әуелі ол жауын жауып тұр ма деп қалып еді. Олай емес екен. Аузы, беті, тамағының маңайы жанып барады. Үсті-басы да судан ағып кеткен болу керек, удай ашып, терлеп, қызғындап, өртеніп жатқандай. Дем алғанда кеудесі ырылдаған иттей сыр-сыр етеді. Тіпті шапшыған қан миды зырқ айналдырып, балғаша соғады. Мылтықты алуға мүмкіншілік жоқ. Мылтық ұстаған қолы одан айрылған соң артына қайырылыпты да, жарға қысылып қалыпты. Ол ұйып қалған

болу керек, жан бар екені, жоқ екені белгісіз. Екінші қолын да мүйіз басып тұр.

Сиырдың жіберетін түрі жоқ сияқты. Малдыбай есін жиган соң, біраздан кейін қозғалмақ болып талпынып көріп еді, сай-сүйектері сырқырап, омыртқасы сынып бара жатқандай, тұла бойы қақсап қоя берді.

«Ит, мықтап шегелеген екен... Енді қайттім?!»

Жел күшейе түскен. Оның зуылына қалың шидің сарнауы қосылады. Ескі қаңылтыр шелектің даңғыры әлі естіліп тұр. Ол манағыдан гөрі долдана, ызалана салдырлап айбат шегетін тәрізді. Анда-санда «дыр-р-др-р, ыр-а-дыр-ыр» деп қояды, онысы «адыра қалсын!» деген сияқты естіліп кетеді.

Малдыбайға ең анық көрініп жатқан — аспан ғана. Бұлттар бұрынғыдан да гөрі көбейе түскен. Таңертеңнен бері көшуде еді, әлі ағылуда. Таусылатын түрі жоқ. Малдыбай өзінің енді бір жылға дейін жұмысқа жарамсыз болып қалатынын ойлап жатыр. Інісі де ауру. Өзі де мүгедек болса, бұлардың тамағын кім табады? Келіні ме, өзінің әйелі ме? Әйелі болса екіқабат, босанайын деп отыр. Жас баламен ол жарытып не жұмыс істер дейсің. Бұл Малдыбайдың көрейін деп отырған екінші баласы. Сондықтан да соңғы кезде әйелінің асты-үстіне түсіп, жұмыс істетпей қойған. Бай үйінің анау-мынау ұсақ жұмыстарына да қатыстырмаған. Ол Малдыбайдың бұлай сиырдың мүйізінде тұрғанын біліп отыр деймісің. Қоян аулап жүр деп ойлайды ғой. Малдыбай келініне су жылытып қоярсың деген сөзін есіне алды. Мүмкін, келіні су жылытып та жатқан шығар.

Мүйіздер қыса түсті. Малдыбай қарлыққан дауыспен сиырға жекіріп еді, ол қысымын тоқтатқандай болды.

«Астапыралла, — деп ойлады ол, — дауысы шықпай қалу деген оп-оңай екен ғой. Жайшылықта нанбас едік-ау».

«Атаңа нәлет, — деді ол ішінен (өйткені дауысы естілмеді), — осыдан құтылатын күн болса, өзінді іреп тұрып сабар едім! Жаңа атып жібергенде, көзің көкшііп жататын едің!»

Қарала сиырдың көзі бұрынғыдан жаман қанталап кеткен екен. Малдыбай қатты шошынып, тітіркеніп қалды.

— Тпа-тпа, бәлекет, өзіңмен кет! — деді ол тағы да дауысы естілмесе де.

«Өлімім осы иттен болар ма екен» деген ой басына оралуы мұң екен, одан жаман демігіп, денесін суық жайлап кетті. Сонсоң зұлым ойды денесінен аулақ қумақ болып, олай-бұлай тырбынған болып еді, оған денесі де қозғалмады, басқа оралған шұбар жыландай зұлым ой да кете қоймады. Малдыбайдың қорқыныштан жүрегі қатты-қатты соғып, терлеп кетті. Бір рет тіпті басы айналып, аспандағы бұлттардың селкілдеп, билеп, қозғалақтап кеткенін сезгендей болды. Ол айқайла-

ғысы келіп, ауызын қимылдатып еді, онысынан да ештеңе шықпады. Тек бишара шелектің дауысы ғана, зарлы дауысы ғана жетеді.

Малдыбай сиырдың көзіне қараған сайын жүрегін үрей билеп, тізесінің дірілдеп бара жатқанын сезді. Сонсоң өзіне енді оған қарамасқа іштей серт етті де, көзін аспанға аударды.

Аспан баяғысындай сүрең еді. Тек бұлттар, бұлттар, бұлттар. Жапырақ-жапырақ бұлттар. Кейбіреулері өзендегі шылау, балдыр сияқты. Біреулері іріп кеткен айрандай. Мына бір бұлт адамға ұқсас-ақ: мынау екі көзі, мына желбірегені шаш, мына бір шығыңқырап тұрғаны иегі, анау аузы, иә, иә, мінеки, құлағы да шығып келе жатыр. Қалай, өзі марқұм Масабекке ұқсай ма? Масабек демекші, ол бишара өткен күзде далада суыққа ұшып өлді-ау. Өлем деп жатқанда аспандағы бұлттарға көзін сүзіп кетті ме екен, тіпті менің түріме ұқсас бұлттарды да тауып алып, сонымен сөйлесіп жағып өлді ме екен? Бишара, менімен жандай құрдас болатын. Отыз тоғызда қайтыс болды. Оны елеп, көмген де ешкім болмады, бай баласы өлігін көріпті ғой. Қасындағы жалшысы айтты. Бірақ өлгеніне көп болған екен деп, ауылға алып келуге жиіркеніпті. Сонсоң жалшыны қорқытып, көрген жоқпыз, таба алмадық деп айтып келген.

...Мына бір бұлт қой қора сияқты созылыңқы екен. Ішіндегілері мал болуы мүмкін. Айтпақшы, аспанда ел бола ма екен? Молдалар солай деседі ғой. Адам өлгеннен кейін аспанға шығатын көрінеді. Өлгі бұлт дегенім шынында да сол аспанда ұшып жүрген марқұм Масабек емес пе екен? Қой, олай емес шығар, біреулер аспан жын-шайтандардың мекені деседі ғой, мысалы, найзағай жарқылдағанда сол шайтандарға тиіп жатқан қамшының дауысы екен деп те айтады.

Әттең, ана бұлттарға мініп жүретін күн болса... Адамда биікке ұша алатын қанат болса... Қанат болғанда ғой, мен мана далбаңдап жыраның түбіне қарай қашпай, аспанға ұша жөнелемін ғой. Қарала сиыр аузын ашып, мүйізін бұлғаңдатып қала береді. Аха-ха... (ол езу тартқан сияқты болды). Бірақ ол кезде, мүмкін, сиырлар да ұшар. Қарала сиырға қанат бітіп, менің соңымнан қуа жөнелсе. Мен бұлттарға қарай ұшар едім. Солардың арасына кіріп, жасырынып қалар едім. Өлгі қалқып өткен қой қоралардың ішінен керегімше мал аралар едім. Аспан деген рақат қой...

Қайран інім! Ауру болып, қор болдың-ау, сен ауру болмағанда, қарала сиырды әлдеқашан ет қылатын едім. Қолымды жіпсіз байладың ғой. Енді, мінеки, демігіп жатқаным... Біреу келіп босатып алғанша, мына мүйіздерден құтылу жоқ. Және біразға дейін жұмысқа жарамай да қалдым.

35519

17
И. С. БУК НОВА
И. С. БУК НОВА

...Бұл сиыр неғып тұр? Неге жібермейді, қашанғы тұра бермек? Сүтті мол бергенмен, сиырлардың ішінде де әумесерлері толып жатыр екен ғой!

Шелектің мұнды дауысы естіледі. Сол шелекті Малдыбай дінгек басына өткен күзде өз қолымен іліп еді, содан бөрі әлі тынымсыз қаңғырлауда. «Күндердің күнінде түбі я бүйірі тесіліп, төмен сырғып түсер ме екен? Өзінің де бүйірі иттен берік екен. Менің бүйірімнің жаман сиырдың бір-екі сүзгеніне жарамай жатқаны мынау...»

Малдыбайдың денесін мұздай суық билеп қоя берді. Себебі, бұл кезде кеудесі қабынып, езілеп, булығып бара жатыр еді. Сиыр күшпен итеріп келе ме әлде кеуденің өзі шыдамады ма, белгісіз. Оның бет-аузын ауыр да ащы тер тамшылары басып кетті. Кеуіп кезерген еріні көкшіл тар-тып барады.

«Ойбай-ай, өкпем! Атаңа нәлет-ай-ай-й-й!»

Осы жолы қарала сиыр Малдыбайды күшпен езіп жіберді. Аузынан қаны ытып кеткен Малдыбай әуелі қырылдап қалды да, артынша-ақ жан кешті. Оқыс қимылдан болу керек, тап осы мезетте жіңішке қара мылтық аспандағы бұлттар тобырының ең болмаса біреуін құлатайын дегендей гүрс етіп атылып кетті.

Щошынған сиыр Малдыбайдың жансыз денесін лақтырып тастап, құйрығын шанша құдыққа қарай безіп барады.

ОТАМАЛЫ

Бұл аңыз көктемде қар еріп, жер жалаңаштанғаннан кейін кенеттен ызғырықтың қайта соғып, боран қақап кеткенінде еріксіз еске түседі. Сондағы соққан долы жел солтүстіктегі мәңгі мұз тауларының арасында ұмыт болып қалған аңызды сары далаға қайта айдап әкеледі. Сондағы қаптай жауған қар қиыршықтарының әрқайсысында осы аңыздың мұз боп қатқан түйіршіктері ұшып жүреді. Сол кезде аңыздың әлсіреп жеткен мұң-зары кең даланы тұмандай бүркеп кетеді. Бұл мұң біресе жусан басына соғылып, біресе қияқты тұншықтырады. Біресе жазыққа жайылып, біресе бұлтқа сіңеді. Биік құздың басынан жел болып құлап, сай-салаға тығылады. Өзен бетінде шыны толқын болып ойнайды. Жер үсті, аспан асты жүрек зарына толып, төбелердің баурайын қайғы шарбысы қоршап алады.

Сол кезде қазақтың көне даласындағы қартамыш жусандар бұл аңызды тағы бір естиді.

Желмен бірге жеткен шер далаға мынаны айтады деселі қариялар.

Ертеде қазақ даласын борандар мен аңызактар, жүт пен қасқырлар, сосын... аздаған қазақтар жайлайтын. Қазақтың даласы төбелерден тұратын. Әр төбенің баурайында тілін жа-лаңдатып жүт жортатын. Әр төбенің ар жағынан қамшыдай суырылып шығып боран ышқынатын. Әр төбенің астында қас-қыр жататын. Сол көп төбелердің бірінің баурайында Отама-лы деген қойшы өмір сүрген екен.

Отамалы қолына таяғын алып, кішкене лашықтан далаға шықты. Күн шапыраштанып, қып-қызыл болып батып бара жатыр екен. Көзін қысыңқырай оған біраз қарады. Ішінен бірдемелерді айтып күбірледі. Басын шайқады. Өлі оты сөңбе-ген көздерін аспан ортасына аударып, оны да барлап қарады. Алыстағы жардың басында бір топ қарға шуласып жүр екен. Ол басын тағы шайқады.

Ақырында орнынан қозғалып, анадай жерде тұрған аппақ киіз үйге беттеді. Ақ үйдің ар жағындағы төбелердің бауы-рында бір топ қой жатыр. Жер беті бусана жібіген. Ауа тап-таза. Шыңылдап тұр. Алыстағы төбелердің баурайларында бір шөкім де қар жоқ. Жер беті түгел жалаңаштанған. Күнгей жақ беттері көгере бастаған. Көктемнің көңілді сулары жер бетін шыжбайлап өткелі де көп болмаған — әр жерден-ақ үлкенді-кішілі жыралар, жаңа сайлар көзге ілігеді.

Отамалының артынан ұзын құйрықты сияқты салбыраңқы келеді. Оның құлағы түйежапырақ сияқты салбыраңқы.

Отамалы ақ үйге жетті. Үйге кірместен бұрын, бұрылып күнге тағы қарады. «Ұнамайды...» деп күбір еткендей болды, бірақ ерні онша қозғалып жарымады. Иті қожайынының ыңғайына жығылғандай, о да күнге қарап біраз тұрды. Бірақ басын шайқаған жоқ.

Отамалы киіз үйдің есігін көтеріп ашты да, ішке енді.

Тәрде қара мұртты біреу зеренге мұртын малып шұбат ішіп отыр. Отамалыны көргенмен, көңіл аударған жоқ, жамбас-тап жатып сораптап жұта берді.

Өлгі адам сусынын ішіп болғанша, Отамалы тыныш отырды.

Үйдің іші жиһазға толы. Керегелерге оюлы кілемдер ілініп тасталған. Салбырап-салбырап тұрған жібек желбаулар. Қазан-аяқ жақта үлде мен бүлдеге оранған бір әйел отыр. Құлағындағы сырғалары, қолындағы білезіктері — бәрі ақ күмістен соғылған, жалт-жұлт етеді. Аяғындағы биік өкшелі кебісіне күміс шалынып, әшекейленген. Үстінде қытай, са-

марқан жібектері. Қасын сүрмелеткен. Бірақ киімі қанша әдемі болғанмен, өзі толық, келіссіздеу. Ұршығын томар бояудың түбірі сияқты саусақтарымен қолапайсыз, икемсіз айналдырады. Одан гөрі жоғарырақ екі қыз отыр. Бірі бойжетіп қалған. Басында үкілі бөрік. Бұрымдары даланың жуан қара жыландарынша аяққа оратылып жатыр. Бірі тоғыз-он жастағы кішірек қыз. Төрте тең-тең болып жинаулы тұрған текеметтер мен оюлы, киіз қапты сандықтар. Олардың үстінде атлас, торғын, жолақ баршын көрпелер.

Қара мұртты шұбатын ішіп болды. Зереңді кішірек қызына ұстатты да, мұртын біраз сүртіп отырды. Содан кейін көзін қысыңқырай Отамалыға қарады:

— Отамалы намаздыгерде келмейтін...

— Иә, байеке, Отамалы намаздыгерде келмейтін, — деді Отамалы да. Аз үзілістен кейін: — Бүгін Отамалы намаздыгерде келіп отыр, — деді сөзін бөліп-бөліп.

— Отамалы намаздыгерде етігін жамайтын я қойын қайыратын. Қойларын түнгі өріске алып шығуға дайындалатын.

— Дұрыс, байеке. Намаздыгерде Отамалы етігін жамайды, байеке намазын оқиды, қарға ұясына кіреді. Бірақ бүгін Отамалы етігін жамаған жоқ. Бүгін кешке қарай қарға ұясына кірмей, қиналып біраз ұшты... Отамалыға киім керек. Ертең күн суық болады... Бүгін түн суық болады..

— Оны Отамалыға кім айтты?

— Оны Отамалыға батып бара жатқан күн айтты.

— Күн батып кетті ме?

— Иә...

— Ендеше, Отамалы мазасызданбасын. Күн айтты да кетті, ал Отамалы қойын өріске айдап шығуы керек. Күн айтады да кетеді, ол түнде Отамалының қойын өріске айдасып апарып тастамайды.

— Отамалының үйінде ештеңе жоқ. Отамалыға қалың тон керек.

— Отамалыға көктем берілді.

— Отамалыға тамақ керек.

— Отамалыға жылы түн берілді.

— Отамалыға байпақты етік керек.

— Отамалыға бусанған жер берілді.

— Отамалыға жақсы ат керек.

— Отамалыға екі аяқ, бір таяқ берілді.

Отамалы түнеріп қалды. Қастары көзін жауып отыр. Бірер сәттен кейін ғана ол жай дауыспен:

— Отамалы түнде қойларды өріске шығармайды. Отамалы қойларды күндіз жаяды, — деді.

— Отамалыға мың жұлдыз берілді!

– Жұлдыздарды бұлт бүркейді.
– Отамалыға төбелер берілді.
– Төбелерді тұман бүркейді.
– Отамалыға жыралар, сайлар берілді.
– Жыра-сайларды қар жабады.
– Отамалының жағына жылан жұмыртқалап, тамағына тышқан індесін!
– Күн суық болады! Түн суық болады! Қойлар ығып кетеді.
Отамалы қойларды өріске шығармайды!
Байдың көзі шапыраштанып кетті:
– Қазірден бастап Отамалы қойға кетеді!
Отамалы үндеген жоқ. Бірақ бұ жолы көзін төмен салмай, байға қарап отыр. Түйіліңкірей, сынай қарағандай. Аспанда жүрген бүркіттің төмендегі жәндіктерге байыппен көз жібергеніндей ғана.
– О, Жапан, мен айтып болдым! – делі.
Осы кезде ұршығын тоқтатып қойып, манадан әңгімеге құлақ түріп отырған әйел шап ете түсті:
– Ендеше, Жапан да болды! Айтты ғой саған. Немене, тісіңді тіреу, жағыңды сүйеу қылып!
Отамалы әйел жаққа қараған жоқ. Тек Жапан әйеліне бірдеме дер ме екен деп күтіп еді, бірақ ол қостағандай үндемей қалды. Сосын Отамалы жайлап түрегелді де, далаға шықты. Есіктің алдында иті мұны күтіп тұр екен. Иесін көріп, құйрығын жалқау бұлғаңдатты.
Дала қараңғыланып қалыпты. Темірқазық, Жеті-қарақшылар көріне бастаған. Олар бір жанып, бір сөніп, селк-селк етеді. Ауа салқын. Жер беті сәл тоңазып, кілегейлене қататын түрі бар.
Отамалы үшінші рет басын шайқады.
Ол лашығына келді. Лашығының іші қараңғы екен. Белбеуіндегі шақпақ тас пен білтені алып, от тұтатты. Кепкен баялыш пытырлап, зу-зу етіп жана бастады. Үш аяқты ошақтың жанында басын төмен салбыратып жіберіп Отамалы отыр. Оның үйінде ешкім жоқ-ты. Өзінің бар өмірін осы ескі ошақтың жанында өткізген. Ес біліп, етек жиғалы бай үйі осы ошақты еншіге беріп, жаман лашыққа көшіріпті. Сол лашық қазіргі тесіктерінен жұлдыз санауға болатын тозығы жеткен шүрқ-шүрқ киіздер де, сол ошақ осы алдындағысы.
Отамалы өмір бойы жалғыз келе жатыр. Ол үйленген жоқ. Бір рет, шамасы бұдан отыз жыл бұрын, мұның жігіт кезінде бай, қазіргі Жапанның әкесі, үйлендіремін деп бір айтып еді. Бірақ ол марқұм сөзін ұмытып кеткен болу керек, артынан ауызға алмай дүние салды. Ал Жапанның мұнымен тіпті ісі болған жоқ. Қаншама ауылдармен қатар отырып,

қаншама қасына сүрме жаққан, қолына сыңғыр білезік таққан қыздармен кездескенмен, Отамалы малы жоқ болғандықтан үндемеді. Сөйтіп жүріп елудің үстіне шығып та кетті. Өмірден бар көргені осы ошақ, лашық, иттері, байдың үйі. Отамалының дүние тануы осымен шектеледі. Бірақ ол кең даланың етене баласы еді. Ол қайғырғанда қарлығаштар маңайлап ұшып жұбатқандай болатын. Ол жадырағанда күн де күліп, нұрын шашатын. Төбелері, өзендер, қырқа-сайлар, жусан, қияқ, дала гүлі – мұның әкесі де, шешесі де, сүйген жары да еді.

Ошаққа басын беріп ол ойланып отыр. Қиыншылық кездерінде ылғи осылай отыратын.

Үйде іліп алар ештеңе жоқ. Я киім, я көрпе-төсек, сандық, жиһаздар болсайшы! Тек шөп пен қойдың жүнін араластырып жасаған төсек тәріздес бірдеме... Кенет есік сәл қозғалып көтерілді де, ішке ит кірді. Ол өз орнын жазбай білетін, оң жақ қанатқа жатып алды. Отамалы итіне көңіл аудармай, сақалын төмен салып жіберіп үнсіз отыр. От пышырлап жанып жатыр. Мінеки, манадан бері от тимей тұрған баялыштың бір жуандау бұтағын жалын тілі бір жалап өтті. Бірақ ештеңе болмағандай, баялыш бұрынғы күйінде қала берді. От екінші рет соғып өткенде баялыш сәл күңгірттеніп қалды. Сонда да жанып кетпеді. От тілдері көбейіп келіп, үшінші рет шарпылғанда ғана баялыш денесіне от жабыстырды.

Отамалы сол баялыш бұтағына қарап отыр. Жаңағы қара бұтақ енді қызарып, шоққа айналып келеді. От тілдері енді бұдан ауысып, бөтен бұтақтарға қарай шапшуда. Әлгі бұтақ түбірінен сынып жерге түскенше, қызыл шоқ күлге айналғанша, Отамалы соған үнсіз қарап, сақалын ұстап, отырып алды. Біраздан кейін барып ақырын дауыспен:

– Ошақ, сау бол, – деді. Сосын белін қаттырақ тартып буды да, далаға шықты.

«Ай, Жетіқарақшының теңселуін-ай!»

Баурайдағы қойларға қарай жүріп келеді. Дала едәуір қараңғы. Біраз жүргеннен кейін пырылдап жайылып жатқан қойлардың шетіне ілінді.

Кішкене байырқатып тұрғаннан кейін қойларды жайымен орнынан қозғалтып, күндегі әдетінше Темірқазыққа бағыттап өргізді. Қойлар асықпай қаптап жайылып келеді. Ауа бұрынғыдан да шыңылтыр. Жер дегдіп, қата бастаған. Жұлдыздардың бөрі самсап тұр. Бірақ Отамалыға тұрыстары ұнамайды. Шеттерінен қалшылдап, дірілдеп, бір аяғымен секеңдеп тұрған сияқты.

«Жұлдыздарға да қиын-ау, жап-жалаңаш, – деп ойлады Отамалы бір мезет... – бірақ олар көп қой».

Отамалы қойдың соңынан ере берді. Үстінде шекпені, аяғында байпағы жоқ тозған етігі бар. Баста жеңіл тымақ. Белінде шақпақ тасты, білтелі, бір кішкене пышақты ескі қайыс белбеу. Артында иті еріп келеді. Ол әлі бір дыбыс шығарған жоқ. Жайшылықта дыбыс шығармай, қожайының соңынан жалқау еріп отыратын әдеті бар-ды оның.

...Жетіқарақшы Темірқазықты айналып, түнді жұта берді.

Түн ортасында төбелердің бауырынан әрең көтеріліп, еп-теп жел есе бастады. Бұл ешкілерге жақсы болды, олар мұрындарын көтеріп, мүйіздерін артқа тастап, жүрісін өндіртті. Қойлар олардың сондарынан ентелей өріп, тұяқтың тысыры түннің біркелкі тыныштығын бұзып тұр. Әр жерден-ақ тұяққа тиген тас, сынған бұта, секірген малдың топ еткені сияқты дыбыстар естіледі. Төбелердің тас баурайымен жүргенде, бірбіріне тиген тұяқтар ма, тастар ма, шақпақша жалтылдап, төбенің әр жері бір жалт-жұлт етеді. Жусандардың біркелкі жұлынған пытыры, қойлардың пысқырынуы, олардың иісі, артында қалған жылы булары Отамалыға әлі түннің суықтығын сездірмей келе жатыр.

Отамалы қолына таяқ ұстағаны болмаса, оған сүйенбейтін.

Түн ортасынан ауып барады. Қойлар жүрісін шапшаңдата бастады. Түннің бірте-бірте суытып бара жатқаны белгілі болды.

«Күн айтып еді ғой!»

Отамалы ауылдан ұзап кетті, ондаған таныс төбелер мұлгіп, қара жаулық жамылып, артта қалды. Таныс жыралар мен сайларды да тастады. Бірақ құныққан қойлар жаңа өріс іздеп, бұрынғы межеден өтіп барады. Отамалы оларды кейін қайырған жоқ. Қайтатын уақыт әлі болмаған-ды. Отамалының иті қойлардың алды-артына шығып, әр жақтан дыбыс беріп қояды.

Таңға жақын, қайдан келгені белгісіз, бір мыжырайған төбенің бауырынан ызғырық жел кенетген қойлар мен Отамалыға лап берді. Жел шекпеннің етегін көтеріп, бөз көйлекті дүрілдетіп, Отамалының бүйірінен өтіп кетті.

Ол бірдеме деп күбір ете қалды. Өлгі жел жалғыз келген жоқ екен, аспанның сол жақ шетіндегі жұлдыздар жайын жұтқан шабақтардай жоғала берді.

Отамалы енді қойдың алдына шықты. Итін дауыстап шақырып, оны ық жаққа жөнелтті. Бірақ қойлар шашыраңқырап кеткен екен, тез қайырылып болмады. Аспандағы жұлдыздар сөнгіштеп жатыр. Бұлттар жабылған түндіктей аспанды бүркей берді. Міне, Жетіқарақшы да жұтылды.

Отамалы жүгіргіштеп қайырып жүр. Аяғының астындағы қыстан шыққан көкпек сытырлап сынады, жусан езіледі. Жел

соғып берді. Қойлар ұйлығып қалды. Түнге тағы бір түн қосылғандай, түнеріп кетті.

Маңайдағы бозғын төбелер де көрінбей барады. Ит анданда шәуілдеп үріп, кейде арс ете қалып, қойларға бағыт бергіштеуде. Желдің күшті ызылы қойлардың пысқырығы мен маңырауын әрең естіртеді. Отамалы ауылға қарай айдап келеді. Қатты жүрістен жүрегі жиі-жиі соғып, дүрс-дүрс етеді. Қарманып жүріп беліндегі шақпақ тасы мен пышағына қол жүгіртіп еді, олар орнында тұр екен. Әлден-ақ аяғының ұшы мұздап, тізесі қата бастады. Бірақ мұндай суықтың талайын көргендіктен, оны елең еткен жоқ, ойына қорқыныш та алған жоқ, тек есіл-дерті қойларды қайырып, аман жеткізу.

Қойлар алғашқыда жақсы жүрді. Бәрі де жұлуды қойып, ентелеп алға ұмтыла берді. Ит ық жақта. Қойлардың еріксіз ыққа ысырылатынын ит те, Отамалы да жақсы біледі. Жел күшейген үстіне күшейе түсті. Далада қалған бойшаң итсигектер мен бұталардың зарлағанын Отамалының тәжірибелі құлағы түн дыбысынан ажыратып келеді. Бағдар беретін жұлдыз жоқ болғанмен, Отамалы жер танығыш еді, қойлардың сәл бұрыла бастағанын жазбай білетін. Ол қойларды қақпайлап, жүгіре басып қайыра берді. Ешкілердің бәрі ентелеп алға шығып кеткен болуы керек, Отамалыдан екі-үш адым жерде қойлардың құйрықтары ғана қомақталады, сирақтардың бір-біріне тиген сартылы, топтың дүрілі желге қосылып, Отамалының алды қалың шуға толып келеді. Ит анда-санда қыңсылап қояды. Шамасы, ол да мұндай аласапыран жүрісті көптен көрмеген болуы керек.

Отамалының тізесі тоңа бастады. Денесіне де суық жеткендей, бөз көйлектің іші салқындай берді. Жел оның үлкен сақалына оратылып, төмен қарай, көйлектің ішіне лап етеді.

Қойлар да қауіпті сезгендей жүрісін күшейтті. Иттің даусы енді топтың я ана шетінен, я мына шетінен бір шығады.

Отамалы не де болса таңға аман жетсем, жарыққа бір ілінсем деп келеді. Қанша айтқанмен, жарықта жол табуға болады. Бұл қатты болғанмен, жел ғой...

Жоқ, тек қана жел емес, Отамалының шекпеніне бірдемелер тысырлап тие бастады. Сипап қарап еді, жалаңаш қолына түскен түйіршіктер еріп барады.

«Қар!»

Қар жауып берді. Бірақ суық қар емес, тигені тиген жерінде еріп, тез дымқылға айналып жатыр. Көп ұзамай-ақ Отамалының шекпенінің сыртынан еріп қатқан мұздың бір қабаты пайда болып, сырт киімі ауырлап кетті. Қойлардың да жүніне сабалақ қар қонып, мұз тонға оранып барады. Осы кезде ит ырсақтап жүгіріп Отамалының қасына келіп еді, оның